

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

ВИХРУЩ НАТАЛІЯ БОГДАНІВНА

УДК 373.5.013.3(09)(477)"18/19"

**РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ЗМІСТУ ОСВІТИ
В СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Львів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному економічному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Щербяк Юрій Адамович,
Тернопільський національний економічний університет,
професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Чепіль Марія МIRONІВНА,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти;

кандидат педагогічних наук, доцент
Прокопів Любов Миколаївна,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика.

Захист відбудеться «21» вересня 2020 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.052.24 у Національному університеті «Львівська політехніка» за адресою: 79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12, 2-й поверх, ауд. 226.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» за адресою: 79013, м. Львів, вул. Професорська, 1 та на сайті <http://www.lp.edu.ua/research/dissertations-directory>.

Автореферат розісланий «20» серпня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. С. Білик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Модернізація системи загальної середньої освіти як основи розвитку та успішної соціалізації особистості, формування її готовності до інноваційної діяльності передбачає системне узагальнення вітчизняного й зарубіжного досвіду. Пріоритетними стають ретроспективна оцінка змісту, форм, методів навчання, пошук дидактичних закономірностей, прогностична оцінка важливих для функціонування в глобалізованому світі компетентностей.

Попри велику кількість наукових праць, що стосуються проблематики змісту освіти в середніх школах України, існують питання, які залишаються предметом постійних дискусій, зокрема закономірності педагогічної діяльності, навчальні плани й програми, зміст підручників, вплив змісту на якість освіти, ефективність засобів навчання. Водночас гуманізм, демократизм, захист національних інтересів, розвиток інклюзивного освітнього середовища, людиноцентризм, єдність навчання, виховання та розвитку, врахування індивідуальних особливостей – виклики сьогодення, котрі набувають особливої значимості.

Перебуваючи в постійній динаміці, зміст шкільної освіти сприяє розвитку грамотності людини, впливає на її навчальний і життєвий досвід, ставлення до себе, людей, світу. Тому проблема вдосконалення змісту освіти є однією з актуальних. За таких умов доцільно враховувати наукові здобутки педагогів минулих століть, адже реформування системи освіти неможливе без осмислення наукових надбань минулих століть. Позитивний вітчизняний історико-педагогічний досвід слугуватиме подальшому розвитку педагогічної науки й практики.

Вимоги до шкільної освіти викладено в Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.), Законі України «Про освіту» (2017 р.), Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Концепції Нової української школи (2016 р.) тощо.

Загальні аспекти розвитку освіти в Україні другої половини XIX – початку XX ст. відображено у працях видатних істориків різних епох: М. Грушевського, М. Драгоманова, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, С. Сірополка, О. Субтельного, Г. Васьковича.

Науковці О. Барвінський, Б. Барвінський, Б. Грінченко, С. Русова, С. Черкасенко, М. Гавришук, В. Закшевський, В. Коцовський, В. Левицюкий, П. Огоновський, О. Савицький, Ж. Самолевич, С. Шпойнарівський, І. Верхратський, С. Рудницький, А. Волошин, Я. Чепіга, І. Ющишин, І. Копач, С. Баран, О. Попович, Т. Лубенець, Г. Шерстюк, Ю. Гірняк, М. Грицак, укладаючи підручники для середньої школи, виголошуючи промови на учительських з'їздах та друкуючи статті в педагогічних часописах, збагатили українську педагогічну думку своїми ідеями про зміст освіти в середніх школах окресленого періоду.

Праця Б. Ступарика «Розвиток шкільництва Галичини (1772–1939 рр.)» є ґрунтовним історико-педагогічним дослідженням, що висвітлює особливості

розвитку українського шкільництва протягом тривалого періоду. Дослідження І. Курляк, Т. Завгородньої присвячено розгляду історико-педагогічних аспектів розвитку класичної освіти, дидактичним аспектам навчання в гімназіях. У виявленні закономірностей розвитку дидактики важливу роль відіграли праці А. Алексюка, В. Бондара, В. Вихрущ, С. Гончаренка, І. Козловської, І. Підласого, О. Савченко, П. Сікорського.

Загальні тенденції освіти різного часового проміжку представлено в низці досліджень. Вичерпний аналіз розвитку українського шкільництва на Буковині в XVIII – на початку XX ст. здійснила О. Пенішкевич. Дослідженню особливостей і тенденцій розвитку загальної середньої освіти на Буковині в кінці XVIII – на початку XX ст. присвячена праця І. Петрюк. Історико-педагогічному аналізу розвитку гімназії як середнього загальноосвітнього закладу в Україні періоду перебування в складі Російської імперії (в кінці XIX – на початку XX ст.) присвячено розвідку О. Бабіної. Організація навчального процесу в ліцеях України в XIX – першій половині XX ст. знайшла відображення в дослідженні С. Чуйка. Розвиток освіти на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. відображений у дослідженні В. Омельчука.

Аналіз освітньої парадигми в межах окремих навчальних дисциплін чи циклів відображено в наукових доробках, як-от: докторська дисертація І. Шоробури присвячена становленню та розвитку шкільної географічної освіти в Україні (XIX – XX ст.); загальні тенденції позитивних зрушень та характерні особливості викладання географії в школах України з 1900 до 1950 рр. проаналізувала Л. Мельничук; розвиток змісту природничої освіти у вітчизняній середній школі в другій половині XIX – на початку XX ст. висвітлила А. Мартін; динаміці шкільної природничої освіти на Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. присвячено дослідження Л. Гуцал. Комплексний історико-педагогічний аналіз теорії та практики підручникотворення в галузі початкової освіти України здійснила Я. Кодлюк.

Порівняльно-педагогічні дослідження з окремих аспектів розвитку освіти за кордоном висвітлено в працях Н. Абашкіної, Н. Бідюк, А. Вихруща, О. Заболотної, Л. Зязюн, В. Креміня, О. Локшиної, О. Матвієнко, Н. Муқан, О. Огієнко, Л. Прокопів, Л. Пуховської, Н. Федчишин, М. Чепіль та інших науковців.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розв'язання низки *суперечностей*: між досягненнями минулих років і рівнем використання передового досвіду сучасними педагогами; високим теоретичним рівнем змісту освіти в гімназіях досліджуваного періоду й можливостями сучасної школи; вимогами суспільства до рівня компетентності випускників шкіл та рівнем змісту освіти; реформуванням середньої школи сьогодення та рівнем теоретичного узагальнення позитивного історичного досвіду вітчизняних і зарубіжних учених.

Доцільність роботи спричинена, передовсім, відсутністю узагальнювальних історико-педагогічних праць із порушеної проблематики, що

зумовило вибір теми дисертації «**Розвиток теоретичних засад змісту освіти в середніх школах України (друга половина XIX – початок XX століття)**».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблема дослідження пов'язана з комплексною науковою темою «Закономірності розвитку освітніх систем» Тернопільського національного економічного університету (номер державної реєстрації 0109U000030).

Тема дисертації затверджена вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 4 від 25.12.2015 р.).

Мета дослідження – узагальнити досвід і науково обґрунтувати теоретичні засади змісту освіти в середніх школах України в другій половині XIX – на початку XX ст. та з'ясувати значущість доробку українських педагогів і науковців для вдосконалення змісту шкільної освіти в сучасних умовах.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) обґрунтувати періодизацію удосконалення змісту освіти в контексті соціально-економічних, політичних та національно-культурних детермінант;
- 2) дослідити особливості оцінки змісту освіти в зарубіжних середніх школах на основі матеріалів вітчизняних періодичних видань;
- 3) здійснити порівняльну характеристику змісту гуманітарної освіти на українських землях, що перебували під владою різних держав;
- 4) охарактеризувати теоретичні аспекти реалізації змісту освіти під час вивчення предметів природничо-математичного циклу;
- 5) виокремити позитивний ретроспективний досвід вибору змісту освіти й можливості імплементації дидактичних ідей минулого в умовах реформування сучасної школи.

Об'єкт дослідження – теоретичні засади розвитку освіти в середніх школах України.

Предмет дослідження – теоретичне обґрунтування змісту освіти в середніх школах України другої половини XIX – початку XX ст.

Методологічною основою дослідження є положення теорії наукового пізнання, взаємозв'язку загального та часткового; теорії та практики, комплексного вивчення історико-педагогічних явищ та процесів; принципи історизму, об'єктивності та системності.

Методи дослідження. З метою досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано методи дослідження, серед яких: пошуково-бібліографічний (вивчення архівних і бібліотечних каталогів, фондів, описів бібліографічних видань; реферування, анотування, предметно-цільовий аналіз української історичної, педагогічної літератури та преси досліджуваного періоду); хронологічний, порівняльний і статистичний аналізи (обробка даних навчальних планів, програм, підручників, шкільного законодавства); систематизація та теоретичне узагальнення (формулювання й обґрунтування висновків за результатами здійсненої науково-пошукової роботи); контент-аналіз для аналітичного опрацювання літератури; метод періодизації (для обґрунтування періодизації розвитку змісту освіти); структурне, функціональне, теоретичне моделювання змісту освіти.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1848–1914 рр. Нижня межа зумовлена змінами в розвитку національної культури, педагогічної науки і практики, спричиненими подіями 1848–1849 рр. на західноукраїнських землях, що призвели до скасування панщини, виходу першої газети українською мовою «Зоря галицька», надання українцям місць в рейхстазі, створення Головної Руської Ради – першої правової політичної організації українців Галичини, активізації вимог щодо запровадження в школах української мови, видання законів українською мовою, знання чиновниками української мови, заснування товариства «Галицько-Руська матиця», видавництва підручників українською мовою. Верхня межа збігається з початком Першої світової війни, що зумовила нові історичні обставини розвитку українського національного шкільництва, відтак і зміни в змісті освіти.

Джерельна база: праці науковців сьогодення та минулого, які досліджували проблематику змісту шкільної освіти; законодавчі та нормативні акти, що відображають освітню політику досліджуваного періоду: статuti, розпорядження, циркуляри; шкільні навчальні плани, програми та підручники; протоколи засідань педагогічних рад гімназій; матеріали педагогічних з'їздів науковців; педагогічні періодичні видання: «Журнал Міністерства Народної Просвіти» (1889–1914), «Учитель» (1889–1914), «Світло» (1910–1914), «Наша школа» (1909–1914), «Русская школа» (1889–1911), «Вестник воспитания» (1907–1917), «Музеум» (1890–1914); монографії, автореферати дисертацій; довідкова педагогічна література. У науковій роботі проаналізовано архівні справи Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ф. 707), Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (ф. 178), фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, матеріали науково-довідкової бібліотеки Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Педагогічного музею НАПН України, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені І. Франка.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* цілісно проаналізовано зміст шкільної освіти в Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.; обґрунтовано авторську періодизацію змісту освіти в контексті соціально-економічних, політичних та національно-культурних детермінант: початок 50-их – 60-ті роки ХІХ ст. (на підконтрольних Росії землях цей період завершується в 1863 р., а в Галичині – у 1867 р.; другий період завершився в 1900 р., а третій тривав до 1914 р.). Установлено специфіку кожного періоду в контексті організаційно-педагогічної динаміки змісту освіти, наступності та взаємозалежності між ними. Доведено планомірність і поступовість змін, характерних для зарубіжних освітніх систем, хаотичність і непослідовність реформ у Російській імперії, що негативно впливало на рівень науково-методичного забезпечення навчального процесу, в тому числі і на зміст освіти; *виявлено* тенденції розвитку змісту освіти в зарубіжних середніх школах на основі вітчизняних періодичних видань (забезпечення раціонального

співвідношення між предметами гуманітарного й природничо-математичного циклу; пріоритет рідної мови; наука моральності; захист довкілля; відомості з економіки, елементи самообслуговування, гімнастика, естетичний розвиток учнів на уроках малювання й співу); *здійснено* порівняльну характеристику змісту освіти на українських землях, що перебували під владою Австро-Угорської та Російської імперій. Акцентовано увагу на досягненнях гуманітарної освіти (становлення лінгводидактики; увага до проблеми якості підручників; методика вивчення іноземних мов; увага до запитань; теоретичне обґрунтування змісту освіти в класичних і реальних навчальних закладах).

Подальшого розвитку набули теоретичні узагальнення щодо змісту й особливостей вивчення предметів природничо-математичного циклу (практична спрямованість змісту освіти; поєднання законів фізики, хімії, метеорології, астрономії; оригінальна структура підручників; розвиток математичної культури учнів; аналітичні екзаменаційні завдання).

До наукового обігу введено значну кількість маловідомих архівних документів та історичних матеріалів. Проведено комплексний аналіз «Журналу Міністерства Народної Просвіти» (1889–1914) та часописів «Учитель» (1889–1914), «Світло» (1910–1914), «Наша школа» (1909–1914), «Русская школа» (1889–1911), «Музеум» (1890–1914) щодо змісту освіти в середніх школах.

Узагальнено позитивний ретроспективний досвід вибору змісту освіти й можливості імплементації дидактичних ідей минулого в умовах реформування сучасної школи.

Проведено всебічний аналіз системи базових понять, що характеризують зміст освіти, на основі порівняльних таблиць встановлено взаємозв'язки між їх структурними елементами.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що матеріали, нові факти, положення й висновки дослідження можуть слугувати підґрунтям для подальшого вивчення проблеми; для підготовки науково-методичних праць з історії педагогіки, лінгводидактики; можуть бути використані в курсах педагогіки, історії педагогіки та історії України, для розроблення спецкурсів про розвиток освіти в Україні. Досвід минулого в укладанні навчальних програм і підручників може бути творчо використаний сучасними авторами. Дослідження дає змогу вдосконалювати зміст та організацію педагогічного процесу в загальноосвітніх школах України відповідно до сучасних вимог. Зібраний та узагальнений у дослідженні фактичний матеріал сприятиме збереженню та переданню історико-педагогічного досвіду.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес і практику роботи Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження №01-04/486 від 16.06.2020), Тернопільського національного економічного університету (довідка про впровадження №126-29/760 від 22.06.2020), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка про впровадження №31/20 від 26.06.2020), Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського (довідка про впровадження №20/01-

13/451 від 26.06.2020), Львівського національного університету імені Івана Франка (довідка про впровадження №1640-Н від 02.07.2020).

Апробація результатів дослідження здійснена на 10 конференціях, у тому числі 6 міжнародних: VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми науки та освіти» (Харків, 2007), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень та методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі» (Львів, 2007), XV Міжнародній науковій конференції молодих науковців «Наука і вища освіта» (Запоріжжя, 2007), Міжнародній науково-практичній конференції «Управління організацією навчально-виховного процесу у середній і вищій школі» (Полтава, 2012), Науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності» (Тернопіль, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі» (Київ, 2019); та 4 всеукраїнських: III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мови у відкритому суспільстві» (Чернігів, 2007), V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної науки» (Київ, 2008), VI Всеукраїнській науковій конференції «Гуманітарні аспекти формування особистості» (Львів, 2012), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми компетентнісного підходу у підготовці майбутніх вчителів: тенденції та перспективи» (Кривий Ріг, 2012).

Вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних позицій; застосуванням комплексу методів відповідно до мети і завдань дослідження; ґрунтовним аналізом історико-педагогічних джерел з досліджуваної проблематики, успішною апробацією та впровадженням матеріалів дисертаційного дослідження в роботу закладів вищої освіти України.

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в 13 публікаціях автора, серед яких 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому періодичному виданні іншої держави, 2 – у збірниках наукових статей, 5 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел із 303 найменувань (17 із них – видання іноземними мовами) і 13 додатків. Її повний обсяг – 240 сторінок, зокрема 187 сторінок основного тексту. У роботі подано 8 таблиць та 3 рисунки на 5-ти сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет; представлено методи дослідження; описано джерельну базу й хронологічні межі дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію, впровадження та опублікування результатів дослідження; вказано відомості про структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «Зміст освіти як історико-педагогічна проблема» доведено, що дослідження останніх років, дотичні до проблеми розвитку теоретичних засад змісту освіти в середніх школах України в другій половині XIX – на поч. XX ст., можна поділити на кілька груп. До першої належать праці, у яких розкривається специфіка змісту шкільної освіти протягом досліджуваного періоду в різних регіонах України: у західноукраїнському регіоні (І. Курляк, З. Саф'янюк, Г. Лемко), у Галичині (Б. Ступарик, Т. Завгородня, В. Стинська), на Буковині (О. Пенішкевич, І. Петрюк), на Закарпатті (Г. Розлуцька, Н. Марфинець), у підросійській Україні (В. Омельчук, Т. Багрій, І. Лисенко, О. Самойленко, Л. Рябовол, Н. Петренко, С. Фатальчук, Л. Терських). Низка науковців зосередили свої розвідки на профільному змісті освіти досліджуваного періоду: математичні дисципліни (І. Житарюк, Н. Міськова), географія (І. Шоробура, Л. Мельничук), природничі дисципліни (А. Мартін, Л. Гуцал), дисципліни гуманітарного циклу (А. Долапчі, Н. Марфинець). Їхні праці складають другу групу джерел. До третьої групи належать дослідження питань змісту шкільних підручників (Я. Кодлюк, Г. Розлуцька, Н. Кузьменко, І. Козак). Четверту групу праць складають ті, що стосуються різних аспектів змісту шкільної освіти (М. Чепіль, І. Зайченко, С. Лаба, І. Мищишин, Н. Ігнатенко, І. Гаврищук, Е. Ананьян, В. Городиська, Т. Сухенко, В. Добровольська).

Встановлено, що, незважаючи на багатоаспектність вивчення означеної проблеми, цілісне дослідження розвитку теоретичних засад змісту освіти в середніх школах України в другій половині XIX – на початку XX ст. відсутнє, що зумовлює актуальність теми нашої дисертаційної роботи. Поза увагою дослідників залишилися архівні матеріали, які відтворюють важливі аспекти проблеми, недостатньо проаналізована навчальна література (навчальні плани, програми, підручники), звітна шкільна документація, хроніки навчальних закладів.

Порівняльний аналіз навчальних планів, що були чинними на підконтрольних Австро-Угорській та Російській імперіям територіях, засвідчує, що ці документи формувалися під впливом загальнокультурних, політичних та соціально-економічних чинників, підпорядковувалися спеціальним освітнім законодавчим актам, були багатопредметними та значно перевантаженими. Згодом вони зазнали певних змін: зменшено кількість навчальних годин, розширено перелік навчальних дисциплін, більше уваги приділено вивченню предметів практичного спрямування. Одним із найбільших недоліків середньої школи була непорушність та шаблонність, що вкрай ускладнювали розвиток школи. У викладанні предметів була відсутня належна узгодженість. Розрізнення предметів спричинило втрату єдності та цілісності шкільного курсу. Спостерігався певний поступ у реформуванні змісту освіти середніх шкіл у підросійській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст., однак на землях, що перебували під владою Австрійської імперії, ситуація була кращою, оскільки навчання здійснювалося рідною мовою.

Аналіз змін у змісті освіти упродовж трьох періодів дає змогу зробити висновок про непослідовність, певну хаотичність в освітній політиці Росії. Розуміючи необхідність змін, пропонуючи шляхи удосконалення навчального процесу, в тому числі і в змісті освіти, автори не могли змінити політичні, соціально-економічні чинники, які визначали належне фінансування, доступність різнопланових навчальних посібників, імплементацію зарубіжного досвіду, прогностичну оцінку. Якщо в середині XIX ст. ці недоліки були недостатньо очевидними, то в 90-их рр. і на початку XX ст. відставання набуло загрозливого характеру.

Важливим упродовж досліджуваного періоду є протиріччя між широким висвітленням, зокрема в періодичних виданнях, зарубіжного досвіду і можливостями його практичного використання. Якщо в зарубіжних середніх школах було належне фінансування з розрахунку на одного учня, навчальні плани і програми вирізнялися стабільністю, зміни проводилися поступово, відповідно до потреб науки й практики, забезпечено раціональне співвідношення між предметами гуманітарного й природничо-математичного циклу, то вітчизняні педагоги не мали такого рівня державної підтримки.

Результати нашого дослідження дали змогу назвати загальні тенденції, характерні для змісту освіти в зарубіжних країнах:

- важливу роль у змісті освіти відігравала «наука моральності», яка мала за мету «розвивати сумління та чесноти, повагу і любов дітей до родичів, вірність у дружбі, прагнення до розвитку розумових здібностей і до набуття якнайбільшої кількості знань, почуття обов'язку праці для загального добра, послух перед законами, пожертви для добра рідного краю» (Франція, Японія);
- значна увага зверталася на захист довкілля (Норвегія);
- поширювалися в молодіжному середовищі початкові відомості з економіки (Франція, Данія, США);
- елементи самообслуговування, гімнастика;
- набував популярності естетичний розвиток учнів на уроках малювання й співу, пропонувалися корисні гігієнічні відомості (Швейцарія, Данія);
- досвід успішного вивчення іноземних мов не втрачає значимості до наших днів (вчитель повинен спілкуватися лише іноземною мовою);
- заслуговує на увагу розвиток філософської культури учнів (Австрія, Франція, Німеччина), вивчення елементів психології, логіки;
- головне місце в зарубіжних школах займала рідна мова, яка була предметом особливої уваги і вивчалася упродовж перебування учня в школі, починаючи з усної розмови про речі, читання, письма;
- науково обґрунтований зміст освіти забезпечував перехід до орфографії, граматики, стилістики, читання класичних творів;
- письмові вправи займали в школі багато часу і були звичайною формою державних і шкільних іспитів.

Окрім цього, вітчизняні педагоги досліджували досвід Швеції, де навчання в гімназіях завершувалося підсумковим екзаменом, який одночасно був вступним до університету або до аналогічної вищої школи; зверталася увага на

школу для життя (Бельгія); спроби об'єднання класичного й реального відділень та усунення таких недоліків, як перенасичені програми, застарілі методи, неналежна увага до виховання. Також у центрі уваги були питання впровадження в загальноосвітніх школах сільськогосподарських, промислових, комерційних курсів, вивчення елементів економічної географії (Франція), визначення головного завдання середньої школи як підготовки вільних людей, готових долати труднощі життя, а не лише бути зразковими учнями.

У другому розділі «**Теоретичні основи обґрунтування змісту освіти в середніх школах України**» доведено, що значним досягненням теоретиків і практиків другої половини XIX – початку XX ст. були оригінальні узагальнення, спрямовані на підвищення ефективності вивчення гуманітарного й природничо-математичного циклу, рекомендації щодо удосконалення змісту освіти. У той же час існуючі політичні, соціально-економічні умови не сприяли розвитку вітчизняної дидактики.

Педагоги досліджуваного періоду доволі вдало визначали пріоритетні завдання. Зокрема підкреслювалась необхідність заохочення та скерування учнів до основної наукової праці. Не втрачає значимості висновок відомого психолога І. Сікорського про те, що «гімнастика розуму як і гімнастика тіла повинна бути не односторонньою чи частковою, а забезпечувати розвиток всіх сил і здібностей». Саме цей учений уперше вимірював втомлюваність учнів. Не втрачає актуальності ідея про координацію роботи університетів і загальноосвітніх шкіл. На думку фахівців, до зразкової гімназії доцільно запрошувати найкращих педагогів з усього округу, які б давали відкриті заняття в присутності керівників-професорів із університетів. Актуальною є ідея щодо вивчення біографій літераторів, адже без ознайомлення з обставинами та умовами, за яких розвивався письменник, сухий перелік творів не є доцільним та не несе жодної користі. Натомість значно важливішим є вибір із творів матеріалу, що показали б учню, яких суспільно-культурних питань торкався письменник, який вплив мав на прогресивний рух.

Особлива увага звертається на теоретичні та методичні засади вивчення іноземних мов. Ситуація з вивченням німецької мови на українських землях, що перебували під владою Австро-Угорської імперії, потребує подальшого вивчення. Наприклад, тогочасні підручники ґрунтувалися на таких засадах, як навчання німецької мови на основі повних і зрозумілих речень; одночасне розширення граматичних знань учнів і кількості засвоєних слів; рівномірний поділ матеріалу упродовж року; поглиблення знання мови, що базувалося на історичному поясненні форм під час читання старовинних пам'яток літератури; прагнення до досягнення точності, плавності та природності у мовленні й на письмі та ґрунтовного розуміння прочитаного твору; знання історичного розвитку літератури від найдавніших до найновіших часів; знання основних творів письменства, що базувалося на «власному читанні». Педагог Ю. Рудницький справедливо стверджував, що байдужість, відразу до вивчення важкої іноземної мови криється у тому, що учень не може цілком зрозуміти німецький текст. Найважливішим у навчанні іноземної мови було постійне,

неперервне, щоденне її вживання. Така методика передбачала щоденні заняття. Якщо учень мав змогу чути німецьку мову щодня, вона втрачала свою «неприступність».

Особливої уваги заслуговує досвід окремих кращих навчальних закладів. Наприклад, у програмі з французької мови Полтавської чоловічої гімназії від 3.09.1900 р. зазначено перелік практичних вправ для використання на уроках із французької мови у різних класах. У другому класі програма передбачала вправи з читання та письма, вивчення слів та висловів з прочитаного тексту, перефразування окремих речень із заміною однини множиною, однієї цифри іншою, теперішнього часу – минулим та майбутнім з перетворенням стверджувального речення на питальне та заперечне, переклад із російської на французьку та з французької на російську фраз та тексту з вказаними вище змінами, переказ зміненого тексту за питаннями вчителя, вивчення напам'ять віршів попередньо перекладених та опрацьованих у класі, переписування з підручника на пам'ять завчених слів, окремих фраз та частин прочитаного тексту. За бажанням вчитель міг проводити диктант зі зворотним перекладом. У сьомому класі програма визначала такі вправи: читання невеликих прозових та поетичних оригінальних творів, письмовий переказ змісту прочитаного, біографічні відомості про авторів з історико-літературним поясненням, техніка читання, вправи на вимову звуків, трактування прочитаного твору з психологічної, логічної, моральної та естетичної точок зору.

Змістовною була програма вивчення природознавства. Програма бесід про природу в одній із київських гімназій передбачала вивчення таких тем: поняття про живу і мертву природу; хімічний склад тіл та хімічні явища; неорганічні та органічні сполуки; поняття про організми та їх життєдіяльність; поняття про клітини; органи відчуттів та нервова система людини і тварин; органи і процеси травлення; органи дихання та кровообігу; взаємодія різних органів; хвороби. Вивчення географії у взаємозв'язку з матеріалом про життя тварин та рослин, мінерали не з сухих курсів із природознавства, що передбачали вивчення тисяч назв річок, міст, гір, а з живих захопливих розповідей мандрівників, що пробуджують дитячу допитливість, могло б мати позитивний вплив на розвиток учнів.

Система науково-методичного забезпечення навчального процесу, складовою частиною якої є зміст освіти, вирізняється складністю і динамічністю. Вирішенню проблеми сприяла діяльність видатних педагогів, творчість яких не втрачає значимості до наших днів. Серед них М. Пирогов, К. Ушинський, І. Сікорський.

У центрі уваги дослідників була особистість учителя. Саме від рівня педагогічної культури і майстерності залежала практична реалізація змісту освіти. Аналізуючи проблему перевтоми учнів гімназій, А. Лютецький стверджував, що в існуючому обсязі гімназійні курси можуть бути успішно засвоєні навіть найслабшими учнями без особливих зусиль. Причиною перевтомлення учнів вважав не програми, а методи викладання. Вчителі намагалися зробити процес навчання легшим та цікавішим, робили спроби

ввести гумористичну складову в навчальний процес, мали змогу поділитися методичними порадами та вивчити зарубіжні методики на сторінках часопису «Учитель». Методика викладання предметів у школах Галичини базувалася на засадах викладання від простішого до складнішого, застосовувався індивідуальний підхід до учнів. Завданням вчителів було створити в уяві дітей асоціації між вивченим раніше та новим матеріалом.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні розв'язано наукове завдання щодо узагальнення досвіду і наукового обґрунтування теоретичних засад змісту освіти в середніх школах України в другій половині XIX – на початку XX ст. та з'ясування значущості доробку українських педагогів і науковців для вдосконалення змісту шкільної освіти в сучасних умовах. Виконане дослідження дало змогу зробити такі висновки.

1. Значна кількість пріоритетних завдань сьогодення вирішувалася в загальноосвітніх школах досліджуваного періоду, що важливо для розуміння закономірностей освітнього процесу, прогностичних оцінок майбутніх реформ. Аналіз структури поняття «зміст освіти» дає змогу підтвердити його складність, системність, значимість. Визначення змісту освіти на державному рівні, конкретизація у навчальних планах, програмах, підручниках, методичних матеріалах є своєрідною основою, яка є передумовою оптимального досягнення поставленої мети, важливим компонентом освітньої політики, чинником, який сприяє розвитку особистості та суспільства.

Узагальнюючи суспільно-політичні та економічні передумови розвитку змісту освіти в середніх школах досліджуваного часового проміжку, виокремлено три періоди, які характеризують динаміку перемін. Для Австрійської імперії своєрідним відліком став 1848 р. (скасування панщини, нова конституція, створення у Львові Головної Руської Ради). Затвердження в 1849 р. нових нормативних документів про гімназійну освіту зумовило початок нового періоду в освіті, який тривав до 1867 р. – заснування Австро-Угорської імперії, законодавство якої передбачало дозвіл на вивчення української мови в гімназіях, сприяло відкриттю нових навчальних закладів. Другий період тривав до 1900 р., тобто початку системної оцінки рівня грамотності в різних країнах, фінансування з розрахунку на одного учня, відкриття ліцеїв для жінок. Третій період тривав до 1914 р.

На підконтрольних Росії українських землях ситуація визначалася тим, що упродовж першої половини XIX ст. рівень освіти в Росії відповідав тогочасним європейським нормам, інколи навіть перевершуючи їх, але після 1848 р. ситуація ускладнюється. Окремого дослідження потребує вплив військових поразок на освітню політику.

Перший період у контексті теми нашого дослідження починається на початку 50-их рр. XIX ст. і триває до 1863 р. (прийняття Валуєвського указу). Тотальна русифікація стає нормою. Статут 1864 р. лише узаконив нові завдання в галузі освіти. Другий період тривав в освіті Російської імперії до 1900 р.

Якщо в європейських країнах у цей час зростає зацікавленість в освіті громадян, то система початкової та середньої освіти в Росії наче зупинилася в очікуванні перемін. Відставання в двадцять, тридцять років виявилось фатальним і для держави, і для її правителів. Упродовж другого періоду можемо виокремити яскраві події, пов'язані з працями М. Пирогова, К. Ушинського, діяльністю колеги Галагана, відкриттям нових університетів, але окремі досягнення не могли змінити фатального відставання. Третій період, який також тривав до 1914 р., характеризується хаотичними пошуками вирішення складних проблем. У цей час хоч і зменшується увага до класичних мов, формально скасовується заборона української мови, Державна Дума розглядає освітні законопроекти. Всі ці заходи мали тимчасовий характер, а з початком Першої світової війни уряд традиційно повертається до звичних репресивних заходів, які вже не могли зберегти тоталітарну імперію.

2. Дослідження теоретичних основ змісту освіти в зарубіжних середніх школах дає змогу акцентувати увагу на таких тенденціях. Насамперед було забезпечено належне фінансування з розрахунку на одного учня. Навчальні плани й програми вирізнялися стабільністю, зміни проводилися відповідно до потреб науки й практики. У зарубіжних школах досліджуваного періоду значна увага зверталася на захист довкілля. Пропонувалися оригінальні теми: місце людини в історії землі, відкриття в галузі землеробства, людина і природа, вплив природи на людину і вплив людини на природу, сучасний економічний світ. Досвід успішного вивчення іноземних мов не втрачає значимості до наших днів. Головне місце в зарубіжних школах займала рідна мова. Зміст освіти забезпечував перехід до орфографії, граматики, стилістики, до читання класичних творів. Письмові вправи займали в школі багато часу і були звичайною формою державних і шкільних іспитів. Навчання велося «природно-наглядним методом», передбачаючи численні екскурсії, огляд музеїв, виставок, фабрик.

Характерною ознакою окремих зарубіжних шкіл була можливість укладення індивідуальної «траєкторії навчання» для окремих учнів. Хоча спостерігались загальні тенденції, кожна країна мала свої особливості щодо організації змісту освіти.

3. Гуманітарні аспекти в змісті освіти загальноосвітніх шкіл викликають особливий інтерес. Пояснюється це, насамперед, тим, що саме у вивченні предметів гуманітарного циклу в середніх школах минулого були значні успіхи. Перспективною була ідея щодо організації зразкових гімназій в університетських округах. У процесі вивчення історії доцільно не лише орієнтуватися у вивченні історичних фактів, але й розвивати вміння детального аналізу матеріалу стародавнього життя і культури, робити наукові висновки. Пропонувалося, щоб основна увага переносилася з підручника та лекції вчителя на спеціальне свідоме читання джерел та історичних монографій, що сприятиме формуванню незалежних роздумів із одночасним зменшенням матеріалу для запам'ятовування.

Особливу увагу вітчизняних педагогів викликала проблема підручників. Саме в досліджуваній період розпочалося теоретичне обґрунтування їх структури, змісту, дидактичних принципів побудови тексту. На численних прикладах доводився той факт, що причиною невдоволення учителів шкільними підручниками був надмірний обсяг, численні невдалі уривки текстів з характерним сухим змістом, складним, непристосованим для дітей стилем, термінами та довгими реченнями. Головною їх хвибою вважалося також те, що науковий матеріал представляли сухо, а моральний – тенденційно, у такий спосіб створювалися перешкоди у формуванні зацікавленості до самостійного читання поза школою. Критика змісту шкільних підручників мала позитивний вплив, оскільки вказувала на хиби, яких слід було уникати в написанні нових підручників.

Доволі вдалою була послідовність вивчення іноземних мов: знайомство з назвами предметів, що оточують учня, назвами дій та абстрактних понять, зрозумілих для учня; короткі фрази, утворені за допомогою цих слів; переписування тексту, заздалегідь складеного та опрацьованого в класі; складання поширених речень; читання легких прозових уривків; вивчення напам'ять неважких речень, перекладених та опрацьованих у класі; усний переказ прочитаного; читання та переклад статей, переважно історичного змісту; читання та переклад книжкових статей і творів, зрозумілих учням. Фахівців із лінгводидактики зацікавить методика вивчення німецької мови. Кожен урок закінчувався вправою на переклад з української мови на німецьку, що допомагало закріпити пройдений матеріал. Вправа на переклад будувалася так, що всі речення можна було знайти у тексті. Заслужують на увагу думки про щоденне вивчення іноземної мови. Було доведено, що граматичний матеріал не може лежати в основі вивчення іноземної мови, як це було раніше, а повинен застосовуватися для пояснення незрозумілих структур у текстах. У кращих підручниках і методичних матеріалах використовувалися легенди, прислів'я, інформація про подорожі, зарубіжні країни, вірші, історичні матеріали. Тексти подавали з гумористичним змістом. Значна увага зверталася на запитання вчителя і вміння формулювати запитання учнями.

4. На особливу увагу заслуговує діяльність реальних шкіл. Їх поява сприяла перегляду усталених традицій. У них менше часу відводилося на мови (замість грецької мови вивчалася англійська або французька, однак в удвічі меншому обсязі). Натомість математично-природничі дисципліни та нарисна геометрія вивчалися набагато глибше, ніж у класичних гімназіях. Поширеною була критична оцінка науково-методичного забезпечення навчального процесу. Мова підручників із фізики та математики була далекою від народної української мови, а тексти підручників природничої історії називали штучними та взагалі незрозумілими. Зазначалося, що усі шкільні підручники потребували реформи у національному дусі. Основи фізики, хімії, механіки, астрономії, фізичної географії, геології, зоології, ботаніки, що охоплюють фізіологію та анатомію тварин і рослин, разом із математикою, яка є їх загальним логічним законом – це те, що складало зміст тогочасної науки і на чому базувалася

багатогранна практична діяльність усіх освічених народів світу, що повинно отримати і в школі належне їм значення. Відзначимо спроби поєднання законів фізики, хімії, метеорології, астрономії. Вдалою була практика використання в підручниках спеціальних додатків. Так, у популярному підручнику з фізики додатки подавали короткий огляд хімічних явищ в обсязі, необхідному для розуміння фізики; опис атмосферних явищ; характеристику фонографа та телефону; приклади, що пояснювали закон збереження енергії. Ця інформація використовувалася для розвитку цікавості учнів.

Учитель арифметики повинен розподілити задачі протягом курсу таким чином, щоб вони поступово ускладнювалися, щоб простіші задачі готували учнів до вирішення складніших задач. Вибір задач різного типу залежав від вчителя. обов'язковими були задачі на розрахунок процентів, на прості випадки пропорційного ділення. Вчитель арифметики узгоджував із вчителями геометрії, фізики та хімії арифметичні поняття та задачі, необхідні для викладання цих предметів.

Було виявлено, що основою викладання математики повинно бути зрозуміле поняття про функцію та її геометричне зображення. Знаючи елементарні алгебраїчні дії, можна геометрично зобразити функції. А коли поняття про функцію та її геометричне зображення засвоєно, можна перейти до поняття похідної, проводячи дотичні до кривих та наводячи приклади з механіки та фізики, далі, перейшовши до визначення площ плоских фігур, доцільно пояснити інтеграли.

5. Особливу увагу викликають можливості імплементації дидактичних ідей минулого в умовах реформування сучасної школи. На нашу думку, з досвіду зарубіжних шкіл досліджуваного періоду варто використати раціональне співвідношення між предметами гуманітарного й природничо-математичного циклів, інформацію про початкові відомості з економіки, елементи самообслуговування, гімнастику, естетичний розвиток учнів на уроках малювання і співу, корисні гігієнічні відомості. Важливу роль у змісті освіти відігравала «наука моральності». Заслуговує на вивчення розвиток філософської культури учнів, вивчення елементів психології, логіки.

Важливим є досвід вивчення латинської мови. Підручник мав слугувати практичним цілям – за допомогою постійних перекладів допомагати учням розуміти латинський текст. Підкреслювалася доцільність використання хрестоматій, подання матеріалу у формі невеликих розповідей. Для сучасної лінгводидактики повчальним є застереження, що учні приречені на нескінченне відмінювання іменників, прикметників та займенників, та висновок про те, що дієслова – це душа мови, і лише в сполученні з дієсловами інші частини мови оживають.

Серед фахівців зацікавленість викличе система математичної підготовки учнів. Математичні задачі мали практичний характер та стосувалися певним чином господарства, промисловості чи торгівлі, що допомагало учням у задоволенні щоденних потреб. Здійснювалися спроби заповнення прогалин, які існували між викладанням математики у середніх школах та університетах.

Значним здобутком було введення в програму елементів диференціального числення.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. На нашу думку, потрібне подальше поглиблене вивчення закономірностей історичного розвитку лінгводидактики, імплементація передового досвіду вивчення іноземних мов, об'єктивні передумови змісту освіти в процесі навчання дівчат, ретроспективна оцінка розвитку дидактичних систем, зміст освіти учнів з особливими потребами. Окремого монографічного дослідження потребує узагальнення закономірностей розвитку змісту освіти в підручниках із педагогіки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації *Публікації у наукових фахових виданнях України*

1. Вихрущ Н. Б. Проблема змісту початкової та середньої освіти в зарубіжних країнах (1889–1913рр.) / Н. Б. Вихрущ // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 4. – С. 198–207.
2. Вихрущ Н. Б. Особливості змісту українських шкільних підручників (на матеріалі часопису «Учитель» 1889–1913 рр.) / Н. Б. Вихрущ // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: педагогіка. – 2006. – № 9. – С. 63–69.
3. Вихрущ Н. Б. Розвиток методики викладання предметів у школах Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / Н. Б. Вихрущ // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: педагогіка. – 2007. – № 1. – С. 28–32.
4. Вихрущ Н. Б. Особливості викладання географії у середніх школах України в 1890–1914 рр. / Н. Б. Вихрущ // Витоки педагогічної майстерності: збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка. – 2012. – Вип. 9. – С. 29–34.
5. Вихрущ Н. Б. Практичне спрямування дисциплін математичного циклу в середніх школах України на початку ХХ століття. / Н. Б. Вихрущ // Педагогіка вищої та середньої школи: збірник наукових праць Криворізького національного університету. – 2012. – Вип. 36. С. 465–469.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

6. Vykhruhshch N. The Evolution of Secondary School Reforms in Ukraine in the 2nd Half of the 19th – the Beginning of the 20th Centuries /N. Vykhruhshch // Intellectual Archive. – 2018. – Vol. 7 (No. 4). – P. 67–76.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Вихрущ Н. Б. Вплив змісту освіти на розвиток особистості у школах Галичини на початку ХХ століття / Н. Б. Вихрущ // Наука і вища освіта: тези

доповідей учасників XV Міжнародної наукової конференції молодих науковців (Запоріжжя, 17–18 травня 2007 р.). – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2007. – С. 243.

8. Вихрущ Н. Б. Методологічні аспекти викладання іноземних мов у школах України на початку ХХ століття / Н. Б. Вихрущ // Сучасні проблеми лінгвістичних досліджень та методика викладання іноземних мов професійного спілкування у вищій школі: збірник наукових праць (Львів, 31 травня–1 червня 2007 р.) Ч. 2. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С. 12 – 14.

9. Вихрущ Н. Б. Наглядне навчання в школах Західної України на початку ХХ століття / Н. Б. Вихрущ // Сучасні проблеми науки та освіти: матеріали 8-ї Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (Харків, 28 квітня – 9 травня 2007 р.). – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. – С. 238.

10. Вихрущ Н. Б. Вимоги до іспитів зрілості у гімназіях України на початку ХХ століття / Н. Б. Вихрущ // Актуальні проблеми сучасної науки: матеріали п'ятої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Київ, 29–31 жовтня 2008 р.). – Київ, 2008. – С. 43–44.

11. Вихрущ Н. Б. Історичний досвід викладання французької мови у середніх школах України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття / Н. Б. Вихрущ // Гуманітарні аспекти формування особистості: збірник статей VI Всеукраїнської наукової конференції (Львів, 27 квітня 2012 р.). – Львів: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2012. – С. 431–439.

12. Вихрущ Н. Б. Зміст шкільної освіти в рецепції практикуючих вчителів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Н. Б. Вихрущ // Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Тернопіль, 5–6 квітня 2017 р.). – Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет, 2017. – С. 54–56.

13. Вихрущ Н. Б. Реформування змісту освіти середніх шкіл в Підросійській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. / Н. Б. Вихрущ // Педагогіка і психологія: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі: збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 5–6 квітня 2019 р.). – Київ: Київська наукова організація педагогіки та психології, 2019. – С. 8–10.

АНОТАЦІЇ

Вихрущ Н. Б. Розвиток теоретичних засад змісту освіти в середніх школах України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки. –

Національний університет «Львівська політехніка», Міністерство освіти і науки України. – Львів, 2020.

У дисертаційній роботі цілісно досліджено зміст шкільної освіти в Україні в другій половині XIX – на початку XX століття, обґрунтовано авторську періодизацію змісту освіти в контексті соціально-економічних, політичних та національно-культурних детермінант. Доведено планомірність і поступовість змін, характерних для зарубіжних освітніх систем, хаотичність і непослідовність реформ в Російській імперії, що негативно впливало на рівень науково-методичного забезпечення навчального процесу, в тому числі і на зміст освіти.

Акцентовано увагу на досягненнях гуманітарної освіти (становлення лінгводидактики; увага до проблеми якості підручників; методика вивчення іноземних мов; увага до запитань; теоретичне обґрунтування змісту освіти в класичних і реальних навчальних закладах).

Проведено всебічний аналіз системи базових понять, що характеризують зміст освіти, на основі порівняльних таблиць встановлено взаємозв'язки між їхніми структурними елементами. Узагальнено позитивний ретроспективний досвід вибору змісту освіти й можливості імплементації дидактичних ідей минулого в умовах реформування сучасної школи.

Досвід успішного вивчення іноземних мов не втрачає значимості до наших днів. Заслуговує на увагу розвиток філософської культури учнів, вивчення елементів психології, логіки.

Зацікавленість викличе система математичної підготовки учнів. Обов'язковими були задачі на розрахунок процентів, на прості випадки пропорційного ділення. Вчителі арифметики узгоджували з вчителями геометрії, фізики та хімії арифметичні поняття та задачі, необхідні для викладання цих предметів. Математичні задачі мали практичний характер та стосувалися певним чином господарства, промисловості чи торгівлі, що допомагало учням у задоволенні щоденних потреб. Відзначено спроби поєднання законів фізики, хімії, метеорології, астрономії.

Ключові слова: зміст освіти, теоретичні засади, навчальні плани, класична гімназія, реальна гімназія, гуманітарні дисципліни.

Выхрущ Н. Б. Развитие теоретических основ содержания образования в средних школах Украины (вторая половина XIX – начало XX века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – Общая педагогика и история педагогики. – Национальный университет «Львовская политехника», Министерство образования и науки Украины. – Львов, 2020.

В диссертационной работе целостно исследовано содержание школьного образования в Украине во второй половине XIX – начале XX века, обосновано авторскую периодизацию содержания образования в контексте социально-

экономических, политических и культурных детерминант. Доказано планомерность и постепенность изменений характерных для зарубежных образовательных систем, хаотичность и непоследовательность реформ в Российской империи, что оказывало негативное влияние на уровень научно-методического обеспечения учебного процесса, в том числе и на содержание образования.

Акцентируется внимание на достижениях гуманитарного образования (становление лингводидактики; внимание к проблеме качества учебников, методика изучения иностранных языков; внимание к вопросам; теоретическое обоснование содержания образования в классических и реальных учебных заведениях).

Проведен всесторонний анализ системы базовых понятий, характеризующих содержание образования, на основе сравнительных таблиц установлено взаимосвязи между их структурными элементами. Обобщен положительный ретроспективный опыт выбора содержания образования и возможности имплементации дидактических идей прошлого в условиях реформирования современной школы.

Опыт успешного изучения иностранных языков не теряет значимости до наших дней. Заслуживает внимания развитие философской культуры учащихся, изучение элементов психологии, логики.

Заинтересованность вызовет система математической подготовки учащихся. Обязательными были задачи на расчет процентов, на простые случаи пропорционального деления. Учителя арифметики согласовывали с учителями геометрии, физике и химии, арифметические понятия и задачи, необходимые для преподавания этих предметов. Математические задачи имели практический характер и касались определенным образом хозяйства, промышленности или торговли, что помогало ученикам в удовлетворении ежедневных потребностей. Отмечено попытки сочетания законов физики, химии, метеорологии, астрономии.

Ключевые слова: содержание образования, теоретические основы, учебные планы, классическая гимназия, реальная гимназия, гуманитарные дисциплины.

Vykhreshch N. B. Development of Theoretical Framework of the Educational Content in Secondary Schools of Ukraine (second half of XIX – early XX century). – On the rights of a manuscript.

The thesis for the Degree of Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Lviv Polytechnic National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Lviv, 2020.

The dissertation sets out to comprehensively investigate school educational content in Ukraine in the second half of the XIX – early XX century, substantiate the author's chronology of the educational content in the context of socio-economic, political, national and cultural determinants. The orderliness and gradualness of

changes in foreign educational systems and the chaos and inconsistency of reforms in the Russian Empire that negatively affected the research and methodological support of the educational process, including the educational content, have been proved.

Emphasis is placed on the achievements of humanities education (language didactics formation; attention to the problem of textbook quality; methods of learning foreign languages; attention to questions; theoretical substantiation of the educational content in classical and real educational institutions).

A comprehensive analysis of the system of basic concepts that characterize educational content has been carried out. Comparative tables highlight the relationships between its structural elements. A positive retrospective experience of the choice of educational content and the possibility of implementing the didactic ideas of the past in the conditions of reforming the modern school has been generalized.

Comparative studies of the curricula in force in the territories controlled by the Austro-Hungarian and Russian empires shows that these documents were formed under the influence of general cultural, political and socio-economic factors being subject to special educational legislation. They were multidisciplinary and extremely overloaded.

The experience of successful study of foreign languages does not lose its relevance to this day. The development of students' philosophical culture, the study of elements of psychology and logic deserves attention.

The system of mathematical training of students will arouse interest. Mathematical problems were practical and related in some way to economy, industry or trade, which helped students meet their daily needs. Attempts were made to fill the gaps that existed between teaching mathematics in secondary schools and universities. The introduction of elements of differential calculus into the program was a significant achievement. The tasks for calculating interest as well as for simple cases of proportional division were obligatory. Teachers of arithmetic agreed with teachers of geometry, physics and chemistry on the concepts and problems necessary for teaching these subjects. Attempts to combine the laws of physics, chemistry, meteorology and astronomy have been noted.

The theoretical framework of the educational content in foreign secondary schools has been investigated revealing the following findings. First of all, adequate funding was provided for each student. Curricula were marked by stability, and changes were made gradually in accordance with the needs of science and practice. A rational relationship between subjects of humanities and sciences was established. Considerable attention in foreign schools was devoted to introduction to economics, elements of self-care, gymnastics, aesthetic development of students in drawing and singing lessons, useful hygienic information. An important role in the educational content was assigned to morality, which aimed to develop conscience and virtue, respect and love of children to relatives, loyalty to friendship, desire to develop mental abilities and to acquire as much knowledge, as possible, a duty to work for the common good, obedience to the law, donations for the good of the native land. In foreign schools much attention was paid to environmental protection. Unique topics

were offered: the place of man in the history of the earth, discoveries in agriculture, man and nature, the influence of nature on man and the influence of man on nature, modern economic world. Native language occupied the main place in foreign schools. The educational content provided a transition to spelling, grammar, stylistics and reading classical works of literature. Writing exercises took a lot of time at school and were a common form of state and school exams. Teaching was conducted using “natural observation method”, including numerous excursions, visits to museums, exhibitions and factories.

A distinguishing feature of some foreign schools was the possibility of forming an individual “learning trajectory” for students. The content of US education was based on visual practical training. Although there were general trends, each country had its own peculiarities of educational content.

The practical value of the research consists in the fact that the materials, new facts, findings and conclusions of the study can serve as a basis for further study of the problem; for the preparation of scientific and methodological works on the history of pedagogy, language didactics, can be used in courses of pedagogy, history of pedagogy and history of Ukraine, for the development of special courses on the development of education in Ukraine. The experience of the past in compiling curricula and textbooks can be creatively used by modern authors. The study allows to improve the content and organization of the pedagogical process in secondary schools of Ukraine in accordance with modern requirements. The factual material collected and generalized in the research will contribute to the preservation and transfer of historical and pedagogical experience.

The study does not cover all aspects of the outlined problem. In our opinion, study of the laws of historical development of language didactics, implementation of the best practices in foreign language teaching, objective prerequisites for the educational content in the process of teaching girls, retrospective assessment of didactic systems, educational content for students with special needs require further in-depth research. The generalization of the development patterns of educational content in textbooks on pedagogy requires a separate monographic study.

Key words: educational content, theoretical framework, curricula, classical gymnasium, real gymnasium, humanities.